

Девід Р. МАРПЛЗ

ЧОРНОБИЛЬ: ПОГЛЯД ІЗ ЗАХОДУ

Виступ на міжнародній науковій конференції
«Єврочорнобиль-2» Київ, квітень 1991 року

Загальновідомо, що у Чорнобилі сталася найбільша у світі атомна аварія. Однак планета сприйняла цю подію по-різному. Країни з розвиненими програмами атомної енергетики, такі, як Франція, реагували інакше, ніж країни, де цей тип енергетики відсутній, або країни, котрі ще тільки приймають рішення щодо майбутнього цієї індустрії. Нагадаємо, що Чорнобиль був третьою атомною аварією, про яку дізнався цілий світ. Перша сталася 1957 року у Біндскейлі (Великобританія) на воєнному реакторі: британські власті засекретили її наслідки на три десятиліття. Друга подібна аварія сталася 1979 року на Трімайл Айленд, вона набула більшого розголосу, існує навіть кілька монографій на цю тему. А проте масштаби Чорнобильської катастрофи спричинилися до того, що багато хто із західних учених порівнюють її з атомним бомбардуванням Хіросіми й Нагасакі.

Я не вважаю таке порівняння слушним. Останній рік засвідчив, що рівень випадання радіоактивного забруднення після Чорнобиля був набагато вищим, ніж спершу очікувалося, і значно потужнішим за масштабами, ніж на Трімайл Айленд. Це означає, що західні погляди на радіацію низького рівня відзначалися надміром оптимізму, а інколи просто не відповідали реальності. Чорнобиль виявив також існування такого явища, як західний науковий консенсус стосовно наслідків радіації, зокрема серед тих, хто працює в галузі атомної енергетики й присвятив себе її майбутньому. Сьогодні є всі підстави стверджувати, що ряд міжнародних організацій не були готові оцінити наслідки Чорнобиля повною мірою, оскільки ці наслідки спричинилися б до упередженого ставлення стосовно майбутнього атомної енергетики у всьому світі.

Найвиразніший приклад являє собою Міжнародне агентство атомної енергії (МАГАТЕ), організація, до якої в радянському суспільстві

ставляться дедалі більш суперечливо. 1986 року під час відвідин дослідницького відділка компанії «Атомік Енерджі оф Канада Лімітед» я поцікавився, чи дозволила б канадська енергетика проведення інспекції групою експертів МАГАТЕ. У відповідь почувся регіт. «Навіщо нам така інспекція? — запитали мене. — Маємо доволі власних експертів...» Тоді я подумав — і ця позиція не змінилася досі, — що МАГАТЕ прагнуло знайти точку опори у світі атомної енергетики. Звичайно, до 1985 року на землю СРСР не ставала нога жодного експерта МАГАТЕ. Чорнобиль дав МАГАТЕ новий життєвий шлях, але шлях покручений і, як то кажуть, не з приємних. Зазначимо, що, на думку «Робітничої газети», радянський звіт 1986 року для МАГАТЕ був подвійно брехливим: Легасов замовчав той факт, що конструктивні недоліки стрижнів управління реактора вже давно були відомі фахівцям з Інституту імені Курчатова; а МАГАТЕ дозволило себе дурити.

Я хочу наголосити на цих словах — дозволило себе дурити, — адже вони багато в чому проливають світло на реакцію МАГАТЕ щодо Чорнобильської катастрофи. Перебуваючи 1989 року на території Центру радіаційної медицини у Києві, я знічев'я відкрив сумний парадокс: меморіальні дерева на спомин про жертви Чорнобиля були посаджені — серед інших садівників — і керівниками МАГАТЕ, себто представниками індустрії, яка в кінцевому рахунку вбила цих молодих людей. Відтоді співробітники МАГАТЕ не раз відвідували Україну, інспектуючи різні атомні станції, наприклад, у Рівному з її ненадійним фундаментом, однак вони ніколи не радили закрити станцію. МАГАТЕ й численні експерти, котрі репрезентують західну атомну енергетику, тривалий час підтверджували, що ліміт радіації у 35 додаткових рем на людину — позиція доктора Ільїна — цілком безпечний. У результаті МАГАТЕ втратило довіру громадськості; тепер цю організацію найчастіше розглядають як складову частку атомного «істеблішменту».

Повідомляючи про наслідки Чорнобиля, МАГАТЕ разом з іншими західними інституціями, такими як Міністерство енергетики США або Комісія з атомного регулювання США, відразу ж сприйняло радянські цифри без застережень. Пояснення тут одне — прагнення підтримати атомну енергетику. Щоб виявити справжню реакцію Заходу на Чорнобиль, треба придивитися до реакції політиків і — засобів масової інформації.

Часто кажуть, що Чорнобиль відкрив Радянський Союз світові більшою мірою, ніж будь-яка інша подія; що радіація «не знає кордонів» і що, попри відчайдушні спроби «зберегти тасманицю», масштаби трагедії змусили радянські власті дати повний звіт про неї. Це помилкова думка, але вона висвітлює позицію Заходу у перші роки режиму Горбачова. Зокрема два західних лідери — Рональд Рейган (США) й Маргарет Тетчер (Великобританія), прибічники політики, що її можна назвати «озброєним консерватизмом», розглядали Горбачова як освіченого політика, з яким «можна мати справу». Ці видатні західні політики заповзялися пом'якшувати своє ставлення до СРСР. У процесі такого пом'якшення вони почали рішуче орієнтуватися на радянський «центр», себто на радянське керівництво у Москві. Тож Чорнобиль, як і будь-яка важлива подія у Ра-

дянському Союзі, сприймався в офіційних колах з точки зору Москви.

Такий підхід призвів до сумних наслідків: понад два тижні «центр» не міг визначитися щодо Чорнобиля. Навіть 14 травня 1986 року, виступаючи по телебаченню, Горбачов не змалював дійсної картини. Одна частина його виступу була присвячена реалізації офіційної політики щодо ліквідації всієї ядерної зброї на планеті до 2000 року, а друга — критиці оцінок західних засобів масової інформації. Як тепер добре відомо за офіційними даними про медичні наслідки, в очищенні території брали участь близько 600 тисяч людей. Визначити масштаби Чорнобиля, спираючись на радянську інформацію, стало неможливим. Слід зазначити, що прагнення радянських властей будь-що приховати, дезінформувати, замовчати мало відрізняється від західних підходів у подібних ситуаціях. І все ж ставлення Заходу до наслідків Чорнобиля, що інколи сприймається як байдужість, насправді значною мірою пов'язане саме з «центристською» позицією західних держав.

Наведу приклад з власного досвіду. Наприкінці 1986 року я видав першу книгу про Чорнобиль, присвячену переважно історії радянської атомної енергетики. Незабаром мене запросили до міністерства закордонних справ Канади, де запитали насамперед, чи не «українських націоналістів» я представляю. Офіційні особи з МЗС, безумовно, вважали, що канадські українці, котрі, за визначенням одного автора, тісно пов'язаного з атомною енергетикою Канади, прагнули «вести другу російську громадянську війну у канадських преріях», перебільшують проблему Чорнобиля. Я мусив пояснювати, що не належу до української громади, не є українцем і не можу репрезентувати українських націоналістів. І все ж мені сказали, що Канада нічого не годна зробити для жертв Чорнобиля, крім того, що вже зроблено радянцями. Час спростував це твердження.

Після 1985 року, а цілком можливо, що й сьогодні, Канада разом із США й Великобританією прагнула над усім сприяти політичному виживанню й остаточному успіхові Михайла Горбачова. На позицію республік — України, а надто Білорусії, не зважали. Нещодавно, у грудні 1990 року, я розмовляв з представником канадських властей, який не міг повірити, що третина Білорусії і справді забруднена радіоактивними речовинами внаслідок Чорнобиля. Ідеться не про байдужість чи необізнаність, а про державну політику. Міркують так: холодна війна скінчилася, тож західні уряди повинні поводитися відповідно; з іншого боку, проголошення республіками суверенітету центр може сприйняти як виклик, що призведе до розпаду СРСР. Хоч би яким примітивним видався такий спосіб мислення, саме з ним пов'язана кричуща, неймовірна відсутність інформації про наслідки Чорнобиля на Заході.

Щодо засобів масової інформації, то тут ситуація зовсім інакша.

У перші години, коли аварія ще існувала на стадії здогадок і не була підтверджена Швецією, західні «мас-медіа», так би мовити, перобрикли, а потім, навчені на власних помилках, зробилися неймовірно обережними. Повідомлення про щонайменше дві тисячі жертв і вибух не одного, а двох реакторів у всіх на вибух. Інший крен — загадкова тридцять одна офіційна жертва: західні інформаційні агентства підхопили це твердження без жодних застере-

жень і повторюють до сьогодні. А ті кілька західних учених чи лікарів, яких допустили у чорнобильську зону, у лікарні безпосередньо після аварії, майже не висвітлювали медичних наслідків.

Зауважимо ще й таке. Вибагливість західної публіки загальновідома. Чорнобиль не міг зоставатися на шпальтах газет навіть протягом п'яти тижнів, де вже там казати про п'ять років! Щойно подія відходить у минуле, як про неї забувають. Підраховано, що пересічний західний телеглядач «зберігає увагу» лише протягом сорока секунд. Звичайно, дехто на Заході відзначає роковини Чорнобиля, але після 26 квітня про катастрофу забувають до наступних роковин.

Гаразд, скажете ви, однак невже ніхто на Заході так-таки й не знав про наслідки аварії — можливо, від родичів, які живуть на Україні чи у Білорусії й самі захворіли, або від тих радянських людей, котрі виїхали з СРСР? Приміром, якийсь час тому до лікарів у Сіетлі, штат Вашингтон, звернулася білоруська гімнастка Ольга Корбут, яка під час Чорнобильської аварії була у Мінську, з проханням перевірити щитовидну залозу. Певно, усі ці факти мали справити певний вплив...

Вони й справляли, але найчастіше у неофіційних колах. Взяти хоча б кампанії допомоги дітям, котрі потерпіли від Чорнобиля. Йдеться не про одну скоординовану кампанію, а про кілька. У Канаді я знаю принаймні три окремі життєздатні організації, котрі працюють для тієї самої мети. У США їх кількість, певно, значно більша. Мій колега професор Раттерського університету Тарас Гунчак як міг сприяв кампанії «Діти Чорнобиля» у США. Вантажний літак періодично наповнювався медичним обладнанням і летів до Києва. Це похвальне зусилля, але як воно пов'язане, приміром, з клінікою, котру заснував у Києві «Грінпіс», або з програмою, запропонованою медичним факультетом Торонтського університету? Проблема полягає в тому, щоб усі ці зусилля об'єднати, перешкодити бюрократизації трагедії.

Інша проблема — це власті Чорнобильського регіону. 1989 року представники Прип'ятської індустріальної й дослідницької асоціації (колішній комбінат) організували мені подорож у зону. Пан Уманець, директор Чорнобильської станції заявив, що АЕС, як і раніше, підпорядкована Мініатоенергопрому СРСР. Дві постанови, підписані урядом України наприкінці січня цього року, ясно свідчать про те, що республіка прагне взяти атомну енергетику під свій контроль, з цією метою створено відповідний комітет. 1995 року станція має бути зупинена. А тим часом західний спостерігач збитий з пантелику очевидною роздвоєністю влади над Чорнобильською АЕС, довколишньою територією і містом Славутичем. До кого звертатися західній організації, котра прагне допомогти жертвам аварії, з ким розмовляти: з Міністерством охорони здоров'я та Мініатоенергопромом у Москві чи безпосередньо з республіками, з відповідними установами у Києві й Мінську?

Це не просте питання. Досі чимало моїх колег, котрі бажали займатися науковою роботою у Києві, змушені діставати візи через Москву, та й майбутні евакуації, доставка чистої їжі у забруднені радіацією райони не можуть фінансуватися виключно з республіканського бюджету. Москва, безумовно, зобов'язана спла-

чувати ці збитки, оскільки саме у Москві вироблялися рішення про будівництво АЕС на Україні протягом останніх дванадцяти років. Але що це означає стосовно влади?! Перебуваючи у Чорнобилі, я був вражений тим, що персонал станції постає проти її закриття. Наводиться «переконливий» аргумент: зупинка АЕС коштуватиме республіці дорожче, ніж її експлуатація. Виникає природне запитання: коли і яким чином дістануть реальну владу суверенна Україна й суверенна Білорусія?

Учені переважно не беруться відповідати на такі запитання. За винятком хіба що радіологів, котрі протягом останніх років намагалися вирахувати, скільки часу лишається при владі Горбачов, Єльцин і компанія. Однак проблема Чорнобиля настільки важлива, що було б безсердним не висловити кілька порад (хоч би якими наївними вони здавалися) стосовно поліпшення ситуації.

Насамперед — комунікація. Окрім Руху, здається, майже не існує засобів поширення інформації про Чорнобиль. Англomовний світ дізнається про наслідки катастрофи лише з допомогою «Москов ньюс» та «Ньюс фром Юкрейн». А чому б «Зеленому світові», приміром, не видавати спеціальну англomовну газету чи журнал, присвячену виключно Чорнобилу? Тепер у Києві відкрито міжнародне бюро новин, починають діяти консульства Канади й США. Це можуть бути перші канали для поширення актуальної й точної інформації.

У майбутньому, певно, варто замість «Вісника Чорнобиля» започаткувати газету, котра б висвітлювала усі проблеми атомної енергетики на Україні. Необхідний міжнародний Чорнобильський центр, але не у Москві і не у Чорнобилі — у Києві або Мінську, що відкрило б широкі можливості усім, хто не байдужий до наслідків катастрофи: фізиком-атомникам, екологам, журналістам... Відомо, що Україна має доволі екологічних проблем, а проте Чорнобиль потребує окремої конкретної уваги. Це унікальна трагедія. Те, що сталося у Народицах чи Гомелі, не має аналогів. Не може, послаючись на минулі аварії, приписувати ліки на майбутнє. Захід мусить усвідомити свій обов'язок щодо жертв Чорнобиля. А це означає, що західні держави мусять усвідомити реальність суверенної України.

Мені не раз траплялися слова «досить Чорнобилів», сказані з різних приводів. Якщо мати на увазі майбутнє ядерної енергетики, то, гадаю, це надто оптимістичний погляд. У Радянському Союзі діють ще приблизно чотирнадцять «Чорнобилів», три з яких на Україні і чотири у Курську, що також недалеко. Аварій на АЕС неможливо уникнути, їх неможливо передбачити. Сам Чорнобиль навчив мене бути скептичним, і це протверезуючий досвід. А урок, який насамперед слід засвоїти, такий: інформація про подібну аварію не повинна лишатися прерогативою урядів, урядових агентств та засобів масової інформації. Обов'язок кожного вченого або спостерігача — повідомити якомога точніше все, що він знає з цього приводу. Гласності про Чорнобиль немає ні в Радянському Союзі, ні на Заході. Врешті-решт, саме через це аварія на ЧАЕС перетворилася на катастрофу й національну трагедію.

Девід Р. Марплз — співробітник Канадського інституту українських студій в Едмонтоні, вивчає питання радянської енергетики, атомної зокрема, автор кількох книг, пов'язаних з аварією на ЧАЕС.